

SAMLAREN

TIDSKRIFT
FÖR
SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 9

1928

UPPSALA 1928

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1928
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

KOLONIALINTRESSET I SVERIGE UNDER SLUTET AV 1700-TALET.

Några drag.

Av

HARALD ELOVSON.

Det livliga intresse för kolonier och kolonisationsfrågor i Frankrike under 1700-talet, som ingående studerats av flera forskare, var inte begränsat till detta land utan gjorde sig, med större eller mindre styrka, gällande runt om i Europa. Man kan också spåra det i Sverige.

En typisk frukt av detta intresse i vårt land är den »Afhandling om nyttan för Sverige af Handel och Nybyggen i Indierna och på Africa», som med förord av Patriotiska sällskapets sekreterare Adolph Modeer utgavs 1776. Den anonyma författaren, den 26-årige officeren Ulrich Nordenskiöld, en äldre broder till de bekanta skriftställarna Carl Fredrik och August Nordenskiöld, berör först frågan om nyttan av kolonier överhuvud för ett land, varvid han bl. a. vänder sig mot dem, som »trodt at Ultra-Marinska besittningar äro farlige Ägendomar», en uppfattning, som vid denna tid vuxit i styrka framför allt på grund av fransmännens förlust av sina nordamerikanska kolonier genom freden i Paris 1763.¹ Nordenskiöld uppehåller sig därefter utförligt vid de fördelar, som Sverige speciellt kunde ha av en exotisk besittning, vilket föranleder honom att till slut ingående redogöra för trakter, som lämpligast borde komma i fråga vid ett eventuellt svenskt kolonisationsföretag.

I direkt samband med tidens livliga kolonisationsintresse måste man också, synes det mig, ställa Gustaf III:s bekanta enträgna strävan att under det amerikanska frihetskriget utnyttja den politiska situationen för att skaffa Sverige en transatlantisk besittning. Gustafs ansträngningar resulterade ju som bekant till sist i att Frankrike mot vissa handelspolitiska förmåner 1784 till Sverige avträdde den lilla klippön St. Barthélémy i Västindien. Gustaf behöll livet igenom

¹ Jfr A. FEUGÈRE, *Un Précurseur de la Révolution: L'Abbé Raynal*, Angoulême, 1922, s. 146—48.

detta sitt intresse. Det kan vara nog att erinra om hans förbindelser med Wilhelm Bolts, en av de främste kännarna av förhållandena i Ostindien.¹

Gustafs planer att under det engelsk-franska kriget förvärva åt sitt land en koloni i Västindien har av allt att döma inspirerat Kellgrens uppsats »Förslag, till Nybyggens anläggande i Indien², och på Africanska Kusten», som ingår i det i början av år 1784 utgivna »Nya Handelsbibliotheket». Kellgren redogör här utförligt för möjligheterna för Sverige att förvärva en ö just i Västindien och understryker kraftigt fördelarna för landet av en sådan koloni. »Säkert är», skriver han, »at om Sverge ägde blott en enda plats i Vestindien, dit vårt Lands afkomster och manufacturerade arbeten kunde fritt få föras och upläggas, skulle detta i betydlig måtto uplifva afsättningen af många bland våra tilvärkningar, til exempel, allehanda Järnsmede, Amunitions persedlar, Koppar och Mässings arbeten, Kläder, Linne, Segelduk, Stålquarns mjöl, Trävaror m. m.»³ Jag håller före, att man i denna uppsats får se ett utslag av skaldens nära förbindelse med monarken vid denna tid. När allt kommer omkring står uppsatsen helt säkert i intimt sammanhang med Gustafs just under åren 1783—84 ivrigt bedrivna underhandlingar med Frankrike om en koloni i Västindien. Det bör ha varit konungen behagligt, att fördelen för ett land av kolonier, vilken vid denna tid, närmast på grund av engelsmännens förlust av sina förnämsta besittningar i Nordamerika, var mycket ifrågasatt, blev ivrigt hävdad i en skrift som den av Kellgren utgivna, och vidare att en ö i Västindien blev framhållen som särskilt lämplig för Sverige, när den franska regeringen formligen lovat honom en västindisk ö och underhandlingarna närmast gällde, vilken ö som skulle avträdas till Sverige.⁴ Det är otänkbart, att Kellgren ej skulle ha känt till dessa Gustafs planer och underhandlingar, och det är säkert rena förställningen, när Kellgren helt troskyldigt avslutar sin uppsats med följande förhoppning: »Hos en vis och fridsam Regering, hvars håg är stäld på alt hvad som kan stadga och föröka Rikets anseende, styrka och välmåga, hvars ljus och försigtighet segra på alla fördomar, och hvars dristighet älskar alla sådana företagande, som bära märken af Storhet, Snille och Ära, hoppas man med skäl, at detta ämne torde väcka någon upmärksamhet».⁵

Om själva tendensen i denna uppsats närmast visar hän till Gustaf III som inspirerande faktor, så har Kellgren för själva framställningen, som redan uppsatsens titel låter en misstänka, delvis utnyttjat Nordenskiölds nyssnämnda avhandling, på vilken Kellgren måste antagas syfta, när han skriver: »Andre hafva förut lämnat an-

¹ Jfr C. T. ODHNER, *Sveriges politiska historia under Konung Gustaf III:s regering*, II, Stockholm 1896, s. 492 ff.

² Indien betyder här Amerika.

³ *Nya Handelsbibliotheket*, Stockholm 1784, s. 78.

⁴ Om dessa förhandlingar jfr ODHNER, a. a. II, s. 328—30.

⁵ *Nya Handelsbibliotheket*, s. 79.

visningar på de tjenligaste orter til Africanske besittningar, och bevisat den nytta som härigenom kunde tilflyta Riket».¹ Det är visserligen sant, att Nordenskiöld i främsta rummet redogör för möjligheterna för en svensk kolonisation på Afrikas kuster, men han berör också till sist förutsättningarna härför i Amerika. Att Kellgren i sin karakteristik av sin föregångares skrift icke låtsas om detta, kan möjligen bero därpå, att det framför allt är i denna punkt han begagnat Nordenskiölds framställning. Man jämföre »*Nya Handelsbibliotheket*» s. 77—79 och Nordenskiölds avhandling s. 44! För att visa sambandet och hur bekvämt Kellgren kan gå tillväga, när han använder Nordenskiölds skrift, kan det vara nog att göra följande sammanställning:

Nya Handelsbibliotheket s. 76.

Säkert är, at Guineiska och Westindiska handeln böra skattas bland de aldraidrägtigaste rörelser, men tillika bland de ovissaste innan de kommit til stadga.

Afhandling etc., s. 46.

Guineiska och Väst Indiska Handeln, samt Nybyggens anläggning, är väl bland de aldraidrägtigaste rörelser, men tillika bland de ovissaste, innan de kommit till stadga.

Det intresse för kolonier, som t. ex. Gustaf III och Kellgren visade, var i grunden helt förestavat av rent ekonomiskt-politiska intressen. Man traktade efter kolonier, därför att man räknade med, att de skulle befordra det egna landets industri, då de kunde bli avnämbara för dess produkter, underlätta införseln av specerier och tjäna flottan som bas vid eventuella operationer i transatlantiska farvatten. Emellertid kan man under 1700-talet, i synnerhet under dess senare hälft, urskilja ett kolonisationsintresse, som man kunde kalla det filantropiska. Det centrala problemet för denna riktning var slavfrågan. Alltifrån 1500-talet hade man i Frankrike diskuterat det berättigade i att hålla slavar. I stort sett hade slaveriet erkänts som berättigat, även om man på vissa håll gjorde en del förbehåll.² Även i England möter man denna diskussion och en liknande hållning. Det kan vara nog att erinra om att Locke, som så ivrigt hävdade individens rättigheter, lät neger-slaveriet bestå, när han gjorde upp sitt förslag till författning för kolonien Nord Carolina.³ Att man i de olika europeiska kolonierna i Amerika skulle vara anhängare av slavsystemet är naturligt. Det skall dock erinras om, att kväkarna i Pennsylvanien uppträdde som avgjorda motståndare till slaveriet, vilket inbragte dem en Voltaires, en Raynals hyllning.

Den som på allvar bryter med den i Frankrike gängse uppfattningen i denna fråga är Montesquieu. Denne, som redan i »*Lettres*

¹ A. a., s. 76.

² Om diskussionen i Frankrike om slaveriet jfr R. P. JAMESON, *Montesquieu et l'esclavage*, Paris 1911 (Thèse).

³ A. a., s. 163, not 1.

persanes» och i »*Considérations*» hade berört spörsmålet, om också mera i förbigående, upptager det till en mångsidig behandling i femtonde boken av sitt huvudverk, »*Ésprit des lois*», vilken bär rubriken »*Comment les lois de l'esclavage civil ont du rapport avec la nature du climat*». Montesquieu tar hänsyn till geografiska, historiska, juridiska och statsrättsliga förhållanden men betonar framför allt den moraliska sidan av saken; slaveriet verkar förnedrande inte endast på slaven utan ock dess ägare. Detta avsnitt i »*Ésprit des lois*» gav upphov till en livlig diskussion och har kraftigt påverkat flera författare, bl. a. Raynal, som i sitt arbete »*Histoire des deux Indes*» uppträdde som en ivrig motståndare till slaveriet.¹

Redan tidigt hade frågan om slaveriet blivit nära förknippad med kolonispörsmålet överhuvud. Kolonisterna och deras anhängare bland teoretikerna hävdade, att neger-slavarne voro nödvändiga för koloniernas framtida bestånd och ekonomiska blomstring. Det var inte bara svårt att få europeisk arbetskraft i tillräckligt stor mängd, utan det arbete, som måste presteras t. ex. på plantagerna, kunde på grund av klimatet ej utföras av fria vita. Då från mitten av århundradet de rent mänskliga synpunkterna på frågan allt mer framhölls, måste detta hävdade samband mellan kolonisternas vara och icke vara och slaveriinstitutionen komma allt mer och mer i diskussionens brännpunkt. Det var också flera motståndare till slaveriet, som, ställda inför detta antingen—eller, inte tvekade att inta en ställning, som fått ett bekant uttryck i de Robespierre med orätt tillskrivna orden: »*Périssent les colonies plutôt qu'un principe!*»² Författaren till »*Histoire des deux Indes*», som allvarligt upptogs av detta dilemma, intog däremot en förmedlande ståndpunkt. Han ville bevara kolonierna men upphäva slaveriet. Så utropar han på ett ställe i sitt stora arbete: »*Brisons les chaînes de tant de victimes de notre cupidité, dussions-nous renoncer à un commerce qui n'a que l'injustice pour base et de luxe pour objet. Mais non; il n'est pas besoin de faire le sacrifice de productions que l'habitude nous a rendues chères. Vous pouvez les tirer de vos colonies sans les peupler d'esclaves. Ces productions peuvent être cultivées par des mains libres et dès lors consommées sans remords.*»³

Även detta filantropiska kolonialintresse har haft företrädare i Sverige, bl. a. Carl Bernhard Wadström, vars stora förtjänster om arbetet för slavhandels bekämpande äro väl kända. I sitt märkliga arbete »*An Essay on Colonization*», publicerat i två delar i London 1794—95, gör Wadström en karakteristisk skillnad mellan »*colonies formed on the principles of commerce*»⁴, vilka han behandlar i första

¹ Jfr A. FEUGÈRE, a. a., s. 155—173. Det är framför allt i elfte boken av »*Histoire des deux Indes*», som Raynal framfört sin uppfattning i slavfrågan; i Genèveeditionen 1780, del III, s. 91—94, märk särskilt kap. XXIV »*Origine & progrès de l'esclavage. Argumens imaginés pour le justifier. Réponse à ces argumens.*»

² A. FEUGÈRE, a. a., s. 170.

³ A. FEUGÈRE, a. a., s. 171.

⁴ Kursiv. här.

delen av sitt arbete, och »colonies formed on the principles of *humanity*»¹, för vilka han redogör i dess andra del. Under det att det förra kolonisystemet, som givetvis var det äldre, hänsynslöst utnyttjade infödingarna, skulle det senare, för vilket Wadström med sitt arbete ville driva propaganda, inrikta sig på »the noble purpose of civilizing the natives».² I sitt starka hävdande av en human behandling av infödingarna och slavarna står Wadström på samma linje som Raynal. Det visar sig också, att den svenske filantropen var väl förtrogen med den franske historikerns verk och åsikter. I ett brev från sin bekanta resa till Afrika 1787—88 kan Wadström på grund av de uppgifter, han fått på ort och ställe, korrigera en uppgift hos Raynal om antalet slavar, som »släpas ut ifrån Africa».³ Det är tydligt, att han ingående studerat det avsnitt i »Histoire des deux Indes», som handlar om slaveriet; han ser i Raynal en auktoritet i fråga om uppgifter beträffande slavhandeln. Och när Wadström i åttonde kapitlet av sitt huvudverks första del framlägger sina »general reflections on colonies, and the means af promoting them», där han underkastar de europeiska folkens kolonisationsföretag en kraftig kritik, börjar han sin framställning med ett långt citat ur Raynals »définition de la vraie gloire», som slutar med dessa ord: »Graces à l'ésprit d'humanité que la philosophie a inspiré à tous les peuples sensés, les conquérans, tant anciens que modernes, sont tombés dans la classe des hommes les plus abhorrés; & je ne doute pas que l'avenir qui jugera avec impartialité des découvertes que nous avons faites dans le Nouveau-Monde, ne rabaisse nos barbares navigateurs encore au-dessous d'eux. En effet, est-ce l'amour du genre humain ou la cupidité qui les a conduits? Et une entreprise, fut-elle bonne en elle-même, pourroit-elle être louable, lorsque le motif en est vicieux?»⁴ Även om Wadström för faktiska uppgifter om förhållandena i Afrika och Amerika framför allt har anlitat engelska arbeten, i första hand reseskildringar, som källor för sitt stora verk, är det inte uteslutet, att Raynals opposition mot slaveriet kan ha bidragit till utbildandet av Wadströms åsikter och verk om kolonier och kolonisation, och framför allt givit näring åt hans indignation över neger-slavarnes behandling i de kristna europeiska folkens kolonier i de främmande världsdelarna.

¹ Kursiv. här.

² *An Essay on Colonization*, II, London 1795, s. 1.

³ *Jfr Archiv för Nyare Resor*, VI: 3, Stockholm 1815, s. 6.

⁴ *Jfr An Essay of Colonization*, I, s. 57—58. Citatet från Raynal är här återgivet efter Geneveupplagan 1780, III, s. 238.